

OKOLICZNOŚCI POWSTANIA POLSKIEJ PROWINCJI ZAKONU PIJARÓW (1642-1662)

Rok 2012 jest dla Zakonu Szkół Pobożnych zwanego w Polsce potocznie Zakonem Pijarów czasem przeżywania dwóch jubileuszy. Mija bowiem 370 lat od ich przybycia do Polski i jednocześnie 350 od czasu powstania prowincji zakonnej. Początki pijarów związane są z życiem i działalnością św. Józefa Kalasancjusza (1557-1648), który za aprobatą Stolicy Apostolskiej założył pierwszą bezpłatną szkołę dostępną dla wszystkich dzieci. Miało to miejsce w roku 1597 w Rzymie. Głównym celem rodzącej się wówczas wspólnoty zakonnej stało się wychowywanie oraz kształcenie dzieci i młodzieży bez względu na ich pochodzenie, wyznanie i narodowość. Zakon od początku borykał się z przeciwnościami losu. Oskarżenie ich o opozycję wobec ustaw kongregacji papiejskiej zaowocowało w 1646 r. wydaniem przez papieża Innocentego X brewe redukcyjnego *Ea quae pro felici*, które uchylił dziesięć lat później papież Aleksander VIII. Mimo mało sprzyjających warunków to właśnie w tym okresie na ziemiach polskich powstawały pierwsze kolegia pijarskie¹.

1. Przybycie pijarów do Polski

Projekt sprowadzenia pijarów do Polski powstał na tle sporu Akademii Krakowskiej z Jezuitami, który miał miejsce w pierwszej połowie XVII w. Jezuita bowiem założyli w Krakowie konkurencyjną dla

¹ G. Brumirski SP, *Kolegia Polskiej Prowincji Księży Pijarów*, „Archiwum Pijarskie”, nr 42:2003, s. 1; H. Samsonowicz, *Pierwsze konwenty pijarów w Polsce (1633-1648)*, Warszawa, Klimotów, Podoliniec, „Archiwum Pijarskie”, nr 30:2002, s. 1; A. Gawlikowski SP, *Polska w obronie Zakonu Pijarów i jego Założyciela (1642-1648)*, „Nasza Przeszołość”, R. 15:1962, s. 39-56.

Akademii szkołę wyższą. Sprawa ta wzbudziła tyle emocji, iż król Władysław IV postanowił skonsultować się w tej sprawie z papieżem Urbanem VIII. W tym celu w roku 1633 wysłał do Rzymu księcia Jerzego Ossolińskiego. Zabiegi te poskutkowały wydaniem przez Urbana VIII dekretu *Salvatoris et Domini nostri* (1643) zamykając w ten sposób jezuickie szkoły w Krakowie. Książę w czasie swego pobytu w Wiecznym Mieście nawiązał też kontakt z Józefem Kalasancjuszem. Niekiedy uważa się, że zachęcił go do tego sam papież. Ossolińskiemu pomysł sprowadzenia pijarów do Polski bardzo przypadł do gustu. Mimo iż w czasie jego pobytu we Włoszech nie zapadły decyzje w tym względzie to po powrocie książę zainteresował tym pomysłem samego króla Władysława IV. Wielki wpływ na plany sprowadzania pijarów do Polski wywarł również archidiakon kujawski ks. Mateusz Judycki, który udał się w 1635 r. do Włoch wraz z kasztelanem poznańskim Krzysztofem Tuczyńskim. W drodze do Padwy gdzie kasztelan miał być podany leczeniu, zatrzymali się obaj w kolegium pijarskim w Nikolosburgu. Tam zetknąwszy się z zakonnikami i wskutek informacji o wielkiej pobożności założyciela Zakonu postanowili przedłużyć swój pobyt we Włoszech o wizytę u św. Józefa Kalasancjusza w Rzymie. Do spotkania doszło w dniach 26-30 marca 1636 r. Podróż ta odbiła swe piętno na ks. Judyckim który po objęciu probostwa w Lęborku² planował reaktywować tamtejszy stary klasztor i przekazać go na potrzeby pijarów. Pomysł ten zyskał aprobatę zarówno króla Władysława IV jak i papieża Urbana VIII, który w breve z 13 października 1639 r. wyraził zgodę na przekazanie pijarom dawnych zabudowań klasztornych i przynależnych im ziem w Lęborku. Na wieść o tym i za interwencją kardynała Casarini, protektora Zakonu Pijarów przychylnie ustosunkował się do inicjatywy również sam św. Józef Kalasancjusz. Na przeszkodzie w realizacji fundacji niespodziewanie stanęli jednak dotychczasowi właściciele dóbr klasztornych, którzy mimo gróźb ze strony króla polskiego nie ustąpili. Zmusiło to Władysława IV do zmiany początkowych zamierzeń i za zgodą Ojca Generała skierowano swą uwagę na Warszawę jako miejsce pierwszej fundacji. Tyczące się tego konsultacje trwały więc dalej a brak do-

² Powiaty lęborski i bytowski zostały wcielone do Polski po śmierci księcia Bogusława IV, w dniu 30 marca 1637 r. – Epistolario, vol. VII, nr 3115, s. 93; W. K o s t u s, *Władztwo polski nad Lęborkiem i Bytowem*, Wrocław 1954, s. 102.

statecznej liczby zakonników pochodzenia słowiańskiego i liczne propozycje fundacji utrudniały ostateczne pozytywne rozstrzygnięcie³.

Paradoksalnie pomocny okazał się tu wybuch wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Gdy armia szwedzka wkroczyła przez Śląsk na Morawy i zajęła Ołomuniec tamtejsi pijarzy⁴ za radą nuncjusza apostolskiego kard. Mattei zdecydowali się by szukać schronienia w Polsce. W tych okolicznościach o. Onufry Conti wraz z kilkoma zakonnikami przybywają do Krakowa gdzie tymczasowo korzystają z gościny oo. karmelitów, początkowo w klasztorze św. Michała, a potem w ich klasztorze we Wiśniczu. W Krakowie nie było jednak wówczas króla Władysława IV, który wówczas przebywał w Częstochowie. O. Onufry Conti udał się więc w ślad za nim i tam doszło do spotkania w czasie którego król zalecił pijarom by udali się do Warszawy pod opiekę sekretarza królewskiego Stanisława Skarszewskiego⁵.

2. Pierwsze fundacje pijarskie

Rok 1642 rozpoczął dla pijarów okres wzmoczonej pracy. Musieli oni znaleźć odpowiednie placówki gdzie mogliby się osiedlić i założyć pierwsze pijarskie szkoły na nowo zasiedlonych ziemiach. Toteż zaraz po przybyciu do Warszawy o. Onufry Conti zapoznawszy się z miastem rozpoczął poszukiwania dogodnej lokalizacji dla przyszłego kolegium.

³ A. Gawlikowski SP, *Początki pijarów w Polsce*, „Archiwum Pijarskie”, nr 12:2002, s. 1-9; J. Taraszkiewicz, *Z badań nad początkami działalności zakonu pijarów w Europie Wschodniej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego – Pedagogika, Historia Wychowania”, nr 25:1997, s. 96; Tenże, *Z badań nad początkami działalności pijarów na ziemiach polskich 1642-1660*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego – Pedagogika, Historia Wychowania”, nr 22:1993, s. 153-157.

⁴ Początki pijarów na Morawach wiążą się z inicjatywą ołomuńskiego kardynała Franciszka Diertichsteina. Za jego sprawą Generał Zakonu Józef Kalasanty wysłał tam pierwszych ośmiu zakonników, którzy osiedlili się w miejscowości Mikulov (dawny Nikolsburgu) w roku 1631. W ciągu następnych lat powstawały kolejne placówki pijarskie m.in. w Starażnicach (1633), które obecnie przynależą do Prowincji Polskiej Zakonu. M.M. Buben, *Encyklopedie radu kongregacji a reholnich spolecnosti katolicke cirkve v ceskych zemich*, Praha 2008, s. 71, 78.

⁵ Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów (dalej APPZP), b.sygn., Liber Archivi Provinciae utriusque Galicie Scholarum Piarum: Brevis Collectio. /p. Dominicus Choynecki/. 1642-1693, s. 9 n; M. Auz, *Szkoły pijarskie na lubelszczyźnie w wiekach XVII-XIX*, Lublin 2006, s. 19; A. Gawlikowski SP, *Początki pijarów...*, s. 12 n; S. Bielański, *Szkoły pijarskie w Polsce*, Lwów 1898, s. 2.

Na czas tych poszukiwań sekretarz królewski zapewnił przybyłym zakonnikom tymczasowe lokum u karmelitów bosych i dominikanów. Gościna ta jednak nie trwała długo gdyż już po paru tygodniach pobytu o. Conti zdecydował, iż najlepszym miejscem na osiedlenie się dla pijarów będzie plac położony na rogu ulicy Długiej i Miodowej. Teren ten był własnością Stanisława Zaczyńskiego adwokata sądów nadwornych. Król odkupił od niego ów plac wraz z jego zabudowaniami za 14.000 złp. i przekazał zakonnikom. Pijarzy prawnymi właścicielami posiadłości stali się 1 grudnia 1642 r. Uroczystość wprowadzenia odbyła się z udziałem między innymi pary królewskiej i nuncjusza apostolskiego Mariusza Filonardi. W czasie uroczystości dokonano poświęcenia tymczasowego oratorium i kamienia węgielnego pod przyszły kościół. Świątynia miała otrzymać tytuł świętych Pryma i Felicjana. Relikwie tych Świętych ofiarował pijarom sam król, który z kolei otrzymał je od papieża Urbana VIII w roku 1625. Na zakończenie uroczystości przemówił w języku polskim o. Kazimierz Bogatko. Pierwszym zaś przełożonym pijarskiego kolegium został o. Jacek Orselli. Budowę kolegium i kościoła rozpoczęto na wiosnę 1643 roku. Prawdopodobnie krótko po owych uroczystościach otwarto pierwszą na ziemiach polskich szkołę pijarską. Była to szkoła elementarna do której uczęszczali przede wszystkim synowie warszawskich mieszczan. Program nauczania przewidywał naukę czytania, pisania, liczenia, posługi do Mszy św. oraz podstaw katechizmu. Szkoła ta mieściła się w starych zabudowaniach mieszczących się na ofiarowanym zakonnikom placu. Wiadomym jest też, iż prócz nauczania w owej szkole pijarzy udzielali lekcji w domach. Zajmowali się również duszpasterstwem wśród młodzieży⁶.

Fundacji tej nie było dane długo przetrwać. Zajęcie miasta przez Szwedów wymusiło decyzję o stopniowym opuszczaniu miasta. Pierwsza grupa zakonników udała się pośpiesznie do posiadłości Lubomirskich w Rzeszowie. W niedługim jednak czasie fundację opuścili również młodszy zakonnicy. Po tym jak jedyny pozostały tam pijar o. Józef Marci zmarł z wyczerpania zabudowania kolegium i szkoła padły ofiarą najeźdźców, którzy decydując się na oblężenie Warszawy kaza-

⁶ A. Gawlikowski SP, *Początki pijarów...*, s. 14; APPZP, bez sygn.; J. Frączyk SP, *Kult Matki Bożej Łaskawej Patronki Warszawy w Polsce do roku 1866*, Kraków 1980, s. 12 n (pr. Mgr.); A. Karczewski, *Z działalności budowlanej i artystycznej oo. pijarów w Polsce*, „Nasza Przeszłość”, t. 15:1962, s. 219 n.

li spalić przedmieścia w tym również ul. Długą. Pijarzy jednak nie zrezygnowali z Warszawy i w kilka miesięcy później nastąpiło wznowienie fundacji. Kamień węgielny pod budowę nowej świątyni pod wezwaniem Matki Bożej Zwycięskiej położono 19 lipca 1660 r.⁷

W czasie gdy realizowała się fundacja warszawska podjęto również inicjatywę ufundowania dla pijarów kolegium wraz z kościołem w Podolincu na Spiszu. Dokonało się to za sprawą wojewody krakowskiego Stanisława Lubomirskiego. Dowiedział się on o pijarach od Stanisława Skarszewskiego i otoczył zakonników szczególną troską w czasie ich pobytu w Wiśniczu u karmelitów bosych. Zaznajomiwszy się z okolicznościami pojawienia się nowego zakonu na ziemiach polskich zdecydował się wyjść z propozycją ufundowania kolegium dla pijarów w jednym z miast spiskich. O. Onufry Conti początkowo wahał się z przyjęciem fundacji. Gdy jednak z Moraw dobiegły go informacje o pogarszającej się tam sytuacji i konieczności znalezienia miejsca na osiedlenie tułających się wskutek działań wojennych współbraci zakonnych za radą i zgodą nuncjusza Filonardiego poprosił Generała Zakonu o legalizację jego działań i porozumiał się z Lubomirskim. Po uzgodnieniu szczegółów podjęto działania w celu dopełnienia koniecznych formalności u władz diecezjalnych na Spiszu oraz sporządzenia erekcyjnego fundacji. Wręczenie jego nastąpiło 21 listopada 1642 roku. Pierwszym rektorem nowego kolegium został o. Jan Dominik Franchi⁸.

Wbrew pierwotnym planom to właśnie w kolegium podolinieckim umieszczono również nowicjat. Początkowo planowano by mieścił się on w Warszawie, ale pogarszająca w wyniku wojny trzydziestoletniej się sytuacja pijarów na Morawach sprzyjała lokalizacji nowicjatu w kolegium podolinieckim⁹.

W czasie uroczystości fundacyjnych poświęcono krzyż i kamień węgielny pod kolegium oraz świątynię, której za patrona obrano św. Stanisława Męczennika. Budowa kolegium i kościoła rozpoczęła się wiosną

⁷ H. S a m s o n o w i c z, *Pierwsze konwenty pijarów w Polsce...*, s. 4-11; A. G a w l i k o w s k i SP, *Początki pijarów...*, s. 18; A. K a r c z e w s k i, *Z działalności budowlanej...*, s. 221 n; T. C h r o m e c k i SP, *Krótki rys dziejów Zgromadzenia Szkół Pobożnych czyli O. O. Pijarów*, Kraków 1880, s. 54 n.

⁸ M. J. A d a m c z y k, *Szkoły pijarskie w Podolinie i ich związku z Polską, 1643-848*, „Prace Pedagogiczne”, t. 111:1995, s. 30 n; M. G o t k i e w i c z, *Trzy wieki kolegium podolinieckiego (1642-1942)*, „Nasza Przeszłość”, t. 15:1962, s. 88.

⁹ A. G a w l i k o w s k i SP, *Początki pijarów...*, s. 23 n.

1643 r. W pierwszej kolejności na dziecincu zamkowym wybudowano dwie sale, gdzie tymczasowo miała mieścić się szkoła później przeniesiona do części pomieszczeń nowo wybudowanego kolegium. Budynki kolegium w surowym stanie ukończono już w 1646 r. natomiast prace wykończeniowe przy kolegium trwały jeszcze do 1648. Najdłużej bo do roku 1651 trwała budowa kościoła¹⁰.

Jednym z zadań jakie miejscowi pijarzy postanowili zrealizować po przybyciu do Podolińca to rekatolizacja Spisza. Wykorzystali do tego celu także prowadzoną przez nich szkołę, która dla licznie uczęszczającej tam młodzieży była miejscem formacji i nawrócenia. Oprócz szkoły prowadzono też tradycyjne formy misyjne. Pracę nad nawracaniem miejscowej ludności rozpoczęto od Podolinca, Lubowli i Gniazd. Na przeciągu trzech lat pijarzy nawrócili 80 rodzin protestanckich. Najwybitniejszymi misjonarzami byli: o. Jan Honak w zakonie Franciszek od św. Wacława oraz o. Paweł Frankowicz, który po 1692 przeszedł do nowo powstałej Prowincji Węgierskiej. Zaangażowanie pijarów w pracę misyjną przyniosło obfite owoce dla Kościoła katolickiego, ale też przysporzyło im wiele trosk i ataków ze strony innowierców¹¹.

W pierwszych latach przebywania pijarów na ziemiach polskich rozpoczęto również starania o budowę innych kolegiów. Takie wysiłki czynił również kanclerz Ossoliński, który jeszcze w czasie swojej legacji rzymskiej w 1633 r. ślubował uczynić taką fundację m.in. w Klimotowie. Mimo wielu trudności, posiadając zgodę i przychyłność samego Józefa Kalasancjusza kanclerz Ossoliński doprowadził do rozpoczęcia budowy tamtejszego kolegium na wiosnę 1643 r. Wszystko jednak wskazuje na to, że pijarzy nigdy nie dotarli do Klimotowa, a fundacja ta nie doszła ostatecznie do skutku z powodu śmierci Ossolińskiego¹².

Początkowo przez kilka lat na ziemiach polskich pijarzy zajmowali więc jedynie dwa kolegia w Warszawie i Podolińcu. Wkrótce jednak podjęto starania o nowe lokalizacje. Jedną z nich był Kraków. Fundacja krakowska swoje początki bierze od przywileju królewskiego z 19 maja 1654. Jan Kazimierz zezwala w nim na zakup ziemi i budowę kolegium z niewielkim ogrodem. Realizacja tej inicjatywy napotkała jednak wiele

¹⁰ Tamże, s. 25.

¹¹ G. Brumirski, *Kolegia Polskiej Prowincji...*, s. 10 n; M. Gotkiewicz, *Trzy wieki...*, s. 90 n.

¹² H. Samsonowicz, *Pierwsze konwenty pijarów w Polsce...*, s. 12-15.

trudności. Ostatecznie pijarzy zrealizowali plany osiedlenia się w Krakowie dopiero w roku 1664. Pierwsze kolegium mieściło się na Kazimierzu i było traktowane jako tymczasowa siedziba. Pijarzy bowiem podejmowali starania o lokalizację w granicach murów miejskich. Znaleźli nawet fundatorów – Jana Gorczyńskiego i jego przyjaciela Zygmunta Hynka. Niestety napotkali na znaczny opór mieszczaństwa i konwentów zakonnych. Opierając się wszelkim przeciwnościom skorzystali z przychylności Gorczyńskiego, który zakupił kamienicę znajdującą się między Bramą Floriańską a ulica Sławkowską i przekazał im ją jako darowiznę (obecne kolegium przy ul. Pijarskiej 2). Wywołało to jednak ogromny sprzeciw i doprowadziło do pozwania ich przed sąd biskupi. Oskarżano ich że bez zgody biskupa dokonali zakupu i zamieszkali w kamienicy z zamiarem przekształcenia jej w kolegium. Zarzucono im również że samowolnie odprawiają Mszę św. w różnych kościołach Krakowa. Ostatecznie jednak decyzją sejmu grodzkiego w 1679 r. pijarzy uzyskali prawo własności do kamienicy Gorczyńskich. Po ustabilizowaniu się sytuacji pijarzy wyzbyli się posiadłości na Kazimierzu. Poświęcenie zaś kaplicy domowej w nowym kolegium nastąpiło w 1685 r. Otrzymała ona wezwanie Przemienienia Pańskiego. W późniejszym czasie pijarzy nabyli również przyległą kamienicę „pod bażanty”, będącą własnością prowizorów szpitala św. Ducha, z browarem i obszernym placem. Ostatecznie podjęto też decyzję o budowie kościoła, którą zaaprobował prowincjał Ignacy od św. Stanisława Zawadzki wizytujący kolegium w 1704 r.¹³

Kolegium krakowskie odegrało ogromną rolę w dziejach polskich pijarów. Było jedynym jakie przetrwało kasatę zakonu, która nastąpiła po powstaniu styczniowym i stało się kolebką odradzającej się w XIX w. prowincji. Dziś jest siedzibą władz prowincjalnych¹⁴.

W międzyczasie z powodzeniem udało się natomiast pijarom osiedlić w Rzeszowie. Znajdował się tam niewykończony jeszcze klasztor fundowany dla sióstr franciszkanek przez księżnę Zofię Pudencjanę Ostrojską. Początek fundacji datuje się na rok 1642¹⁵. Budowę klasz-

¹³ A. Pi t a l a SP, *Kolegium pijarów w Krakowie*, Kraków 1994, s. 7-18. T. C h r o m e c k i SP, *Krótki rys dziejów...*, s. 121-124.

¹⁴ G. B r u m i r s k i SP, *Kolegia polskiej prowincji...*, s. 23-26; A. G a w l i k o w s k i, *Początki pijarów w Polsce...*, s. 31 n.

¹⁵ Według J. Świebody początek budowy kompleksu przypada na rok 1644. J. Ś w i e b o d a, *Popijarski zespół architektoniczny w Rzeszowie*, Rzeszów 1991, s. 25.

toru przerwała śmierć księżnej, a dobra na których miał on stanąć po jej śmierci przeszły na własność księcia Jerzego Lubomirskiego. Same siostry franciszkanki jak się wydaje nie były zainteresowane dalszą budową i nigdy nie zdołały się tam sprowadzić. Taki stan miał miejsce do roku 1655, kiedy to nowy właściciel dóbr zaproponował, by opuszczone mury przejęli pijarzy. Fundację tę przyjęli wspomniani wyżej zakonnicy uciekający przed Szwedami z kolegium warszawskiego. Biskup przemyski Andrzej Trzebicki wyraził zgodę na objęcie klasztoru przez pijarów, niestety budynki klasztorne wymagały wykonania prac adaptacyjnych w celu przystosowania ich do warunków szkolnych i mieszkalnych. Do tego czasu dwunastu przybyłych tam pijarów przebywało na zamku księcia Lubomirskiego. Niestety w kilka miesięcy później kolegium zostało zupełnie zniszczone w wyniku najazdu Rakoczego (1657). Większość zakonników zdołała zbiec a dwóch tam pozostałych zmarło. Pijarzy jednak nie zniechęcili się tym i powrócili do Rzeszowa zakładając tam w 1658 r. swoją szkołę. Jej pierwszymi uczniami byli synowie Lubomirskiego – Hieronim i Aleksander. W następnych latach swego istnienia kolegium to stało się jednym z bardziej znanych na ziemiach polskich ośrodkiem oświaty i kultury¹⁶.

3. Powstanie Prowincji Polskiej

Powstałe w tych okolicznościach pierwsze kolegia pijarskie w Polsce podlegały zasadniczo zarządowi istniejącej na Morawach pijarskiej prowincji zakonnej, zwanej niemiecką z siedzibą w Nikolosburgu. W okresie 1646-56 czyli tzw. redukcji Zakonu podlegały bezpośrednio ordynariuszom miejsca. Pierwszymi pijarami w Polsce byli zasadniczo Włosi, Niemcy, Czesi (tylko jeden z przybyłych zakonników był Polakiem). Z biegiem czasu jednak Zakon pozyskiwał nowe, miejscowe powołania stąd też zrodziła się myśl o oddzieleniu polskich kolegiów i utworzeniu osobnej prowincji zakonnej. Sprzyjała temu także konieczność łatwiejszego zarządzania ciągle wzrastającą liczebnie Prowincją Niemiecką. Sprawa ta stała się szczególnie aktualna po przywróceniu pijarom formy prawnej kongregacji zakonnej z dawnymi prawami i przywilejami przez papieża Aleksandra VIII, co nastąpiło na

¹⁶ G. Brumirski, *Kolegia Polskiej Prowincji...*, s. 22; R. Pelczar, *Kolegium pijarskie w Rzeszowie*, „Archiwum Pijarskie”, nr 15:2002, s. 1-8; J. Świeboda, *Popijarski zespół architektoniczny...*, s. 25-27.

mocy breve *Dudum felicis* dnia 24 stycznia 1656 r. Pomysł utworzenia nowej prowincji spotkał się z powszechną aprobatą wśród zakonników toteż 18 stycznia 1662 r. erygowano Prowincję Polską¹⁷.

Pierwszym prowincjałem został o. Jan Dominik Franchi, uważany za propagatora tejże idei i uchodzący za osobę wyjątkowo energiczną i pełną inicjatywy. Niestety Prowincja Polska krótko cieszyła się swym prowincjałem, gdyż jeszcze tego samego roku wkrótce zmarł. Nie zwołano jednak kapituły celem obrania nowego prowincjała. Trzechletnią kadencję dokończył bowiem wikariusz prowincji Jakub Wazyrka (Weczyrka). On też w 1664 roku został wybranym kolejnym prowincjałem¹⁸.

Początkowo w skład nowej prowincji weszły trzy kolegia w Warszawie, w Podolińcu i w Rzeszowie z około trzydziestoma zakonnikami. Wkrótce jednak dołączyło do nich wspomniane wyżej kolegium w Krakowie (1664), a w następnych latach tworzono kolejne fundacje, mianowicie kolegia: w Chełmie Lubelskim ufundowane w 1667 r. przez biskupa Mikołaja Świrskiego, sufragana chełmskiego; w Łowiczu (1668) z fundacji Jana Szamowskiego, kasztelana gostyńskiego; w Piotrkowie Jan Gorczyński fundowała kolegium w latach 1673-75, a w roku 1675 powstało kolegium w Górze Kalwarii 1675 jako fundacja biskupa Wierzbowskiego. W roku 1684 powołano do istnienia pierwsze na Litwie kolegium w Dąbrowicy (fundacja Karola Dolskiego, podczaszego litewskiego). W kolejnych latach powstały: kolegium w Radomiu 1685-88 ufundowane przez Marcina Wąsowicza, stolnika zakroczymskiego, przy współdziałaniu króla Jana Sobieskiego; kolegium w Warężu (1688-1690) z fundacji Jana Matczyńskiego, kolegium w Wieluniu ufundowane w roku 1691 przez Wojciecha Urbańskiego i jego żonę Katarzynę z Niezabitowskich. W roku 1693 Anna i Karol Dolscy sprowadzają pijarów do Lubieszowa zaś do Łukowa zakonnicy przybywają w roku 1696. Kolegium to ufundowała szlachta powiatu łukowskiego. Warto podkreślić, że konwikt powstał nieco później, bo w roku z fundacji bpa krakowskiego Konstantego Felicjana Szaniawskiego. Kolegium w Szczuczynie

¹⁷ M.M. Buben, *Encyklopedie...*, s. 58; A. Piłala, *Przyczynki do dziejów Polskiej Prowincji Pijarów, 1642-1992*, Kraków 1993, s. 126; J. Taraszkiewicz, *Z badań nad początkami działalności pijarów na ziemiach polskich 1642-1660...*, s. 157; *Diccionario Enciclopédico Escopapio* (dalej: DENES), t. 5, Salamanca 1985, s. 16 n; J.I. Buba, *Pijarzy w Polsce*, „Nasza Przyszłość”, t. 15:1962, s. 13.

¹⁸ APPZP, b. sygn., *Historia Primitiva Provinciae Poloniae Scholarum Piarum a.d. 1823*, s. 41 n; A. Piłala, *Przyczynki do dziejów...*, s. 126.

Mazowieckim jest z kolei fundacją króla Jana Sobieskiego i Stanisława Szczuki, referendarza z roku 1698. Król ufundował kościół jako wotum za zwycięstwo pod Wiedniem¹⁹.

W ten sposób do końca XVII wieku Prowincja Polska 15 kolegiów z dwustoma zakonnikami i była jedną z najliczniejszych w Zakonie. Postępujący przyrost terytorialny i personalny prowincji doprowadził do wyodrębnienia się stosunkowo szybko, bo jeszcze w roku 1695 części kolegiów i utworzenia Wiceprowincji Litewskiej, która ostatecznie usamodzielniała się w roku 1736, kiedy to zdecydowano o utworzeniu nowej w tej części Europy prowincji zwanej Prowincją Litewską²⁰.

Kolejne lata przynoszą dalszy rozkwit obu prowincji pijarskich na ziemiach polskich. W dalszym ciągu powstawały liczne nowe kolegia wraz z ośrodkami kształcenia tak w Koronie jak i na Litwie. Atrakcyjny charyzmat oraz zapal jaki cechował zakonników w pracy nad wychowaniem i kształceniem młodzieży sprzyjał też licznym powołaniom. Obie prowincje nie mogły więc narzekać na brak zakonników, którzy w historii naszej Ojczyzny ponieśli ogromne zasługi dla rozwoju szkolnictwa, nauki i kultury, a także w zakresie ewangelizacji. Rozkwit Polskiej i Litewskiej Prowincji Pijarów przerwały rozbiory ziem polskich z końcem XVIII w. Zaowocowały one chwilową kasatą zakonu w Polsce. Odrodził się on jednak już pod koniec XIX w. i w ten to sposób po dziś dzień zakonnicy realizują zadanie, jakie wyznaczył im założyciel Szkół Pobożnych św. Józef Kalasancjusz.

¹⁹ A. Piłala, *Przyczynki do dziejów...*, s. 127; T. Chromecki SP, *Krótki rys dziejów...*, s. 55.

²⁰ W. Zaniewski SP, *Prowincja Litewska Zakonu Pijarów*, „Archiwum Pijarskie”, nr 32:2002, s. 2; A. Piłala, *Przyczynki do dziejów...*, s. 128; DENES, s. 17.

AGNIESZKA SZMEREK

**THE CIRCUMSTANCES OF THE ESTABLISHMENT
OF THE PIARIST PROVINCE OF POLAND (1642-1662)**

Summary

The Order of the Pious Schools, in Poland referred to as the Piarist Order associates its origins with the life and work of St. Joseph Calasanz (1557-1648). With the approval of the Holy See, he founded the first free school open to all children in Rome, in the year 1597. The main objective of Piarists was to raise and educate children and young people, regardless of their origin, religion or nationality. The Order, despite adversity, grew fast, also outside Italy. Due to the efforts of King Władysław IV, as early as 1642 it had the first foundations on Polish soil, namely in Podoliniec and Warsaw, and later also in other locations such as Cracow (1664), which is now the seat of government of the Province. In this way, by the end of the seventeenth century, the Polish Province had 15 colleges with two hundred monks and was one of the largest in the Order. The progressive territorial and personal increase of the Province led to the emergence of Lithuanian Vice-Province in 1695, which eventually became independent as a Province in 1736. The flowering of Polish and Lithuanian Piarist Province was interrupted by partitions of the Polish lands at the end of the eighteenth century. They resulted in a temporary dissolution of the Order in Poland. However, it was reborn in the late nineteenth century and thus to this day, the monks have been performing the task assigned to them by their founder.

Translated by Agnieszka Szmerek

pusta